

הרב גד מכטה

קשירת התפילין והנחתם לחולה סיעודי

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. הצגת הדיון
- ג. מצוות קשירה או הנחת תפילין
- ד. חידוש אחי הט"ז
- ה. קשירת הרצועות לבתים
- ו. נוסח הברכה
- ז. פתרונות נוספים
- ח. סיכום ומסקנות

א. פתיחה

מצוות התפילין היא מן העיקריות בחיי היהודי, והתורה מכנה אותה "אות" שאנו נושאים על גופנו, "אות" שאנו מייחדים את השם בעולם (ברכות ו, א), ומאידך נאמרו דברים חמורים על מי שאינו מניח תפילין (ראש השנה יז, א). גם בזמנים קשים של דוחק, חולי וחולשה ישנה הקפדה על מצווה יקרה זו, וברצוני לדון על חולה סיעודי שאינו יכול להניח תפילין בעצמו, האם יכול להשתמש בגוי שיניח את התפילין על ידו וראשו? השאלה נפתחה בגדולי הפרשנים והפוסקים, ובימינו לאנשים רבים הינה שאלה משמעותית ויומיומית.

ב. הצגת הדיון

אם מצוות התפילין היא מעשה הקשירה וההידוק, גוי שאינו שייך במצוות בכלל ובמצוות התפילין בפרט, אינו יכול להעשות שליח למצווה זו (על פי בבא מציעא עא, ב), אולם אם המצווה אינה הקשירה כי אם המצב הפאסיבי שבו התפילין מונחים על היד והראש, אין חסרון בכך שגוי יניח.

לפני הדיון ההלכתי בפוסקים, יש להתבונן בפסוקים: מצוות תפילין של יד מתוארת (דברים ו, ח וכן יא, יח) "וקשרתם לאות על ירך" וכן "וקשרתם אותם לאות על ידכם" ואילו מצוות תפילין של ראש אינה בלשון קשירה כלל כי אם "והיו לטוטפות בין עיניך". לפי זה לכאורה יש לחלק בין שתי מצוות אלו, שהראשונה נעשית במעשה הקשירה ואילו השנייה נעשית במציאות פאסיבית שהתפילין מונחים על הראש בין העיניים ואף אם תאורטית יונחו מאליהם כגון על ידי קוף או רובוט, האדם יוצא ידי חובת מצווה זו (ולא רחוק לחלק בהלכות שתי התפילות האלו, שכן הן מצוות נפרדות כמו שכתב בספר המצוות, מצווה יב ובעיקר יג), וכדקדוק זה בין הפסוקים כתבו בתוספות במנחות (לו, א ד"ה משעת הנחה).

אולם, גם לגבי תפילין של יד, התורה מגדירה במקום אחר את המצווה באופן פאסיבי הדומה לתפילין של ראש (שמות יג, ט ופסוק יז): "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך... והיה לאות על ירך ולטוטפות בין עיניך".

ג. מצוות קשירה או הנחת תפילין

הגמרא (עבודה זרה לט) מספרת על אישה שנישאה לחבר והייתה קושרת לו תפילין בזרועו¹. במנחות לה, ב הראשונים נחלקו האם תפילין צריכים קשירה ממש (תוספות ד"ה משעת בשם רבי אליהו) או שהכוונה להידוק (ר"ת), והביאו התוספות ראייה מגמרא זו שצריך לקשור ממש, שכן קשה לעשות זאת ביד החלשה ולכן האישה עזרה לו, אולם מסקנת מרבית הראשונים (וכן ברא"ש עירובין צו, א) שאין צריך קשירה אלא הידוק וזה מה שעשתה אותה אישה.

מתוך מימרא זו בעבודה זרה, דנו הפוסקים כיצד יכלה אותה אישה להוציא את בעלה בקשירה, הרי היא בעצמה אינה מצווה במצוות התפילין. ונראה היה לומר שמצוות התפילין שלכאורה דורשת קשירה, על פי הפוסקים בספר דברים, מתבארת על פי האמור בספר שמות שלא דווקא באופן אקטיבי מצד האדם שיעשה מעשה קשירה, אלא הגדרת המצווה היא שהתפילין יהיו על היד, ואין סתירה בין הפוסקים אלא שניהם מלמדים את הגדרת המצווה: מחד צריך שיהיו קשורים על הזרוע, כלומר בקשר או בהידוק, ומאידך אין חובה במעשה אקטיבי של קשירה אלא בהוויה כזו. וכדברים האלו כתב האבני נזר (אורח חיים מ, אות ו) בדעת הרמב"ם, שכשהתורה מצריכה פעולה מסויימת, הינה מעכבת כחלק מהמצווה וכגון תקיעת שופר, שמצוות שמיעת קול השופר צריכה לבוא מתוך מעשה תקיעה של בר חיובא, מה שאין כן בקשירת התפילין שהתורה לימדה במקום אחר את הגדרת המצווה:

"משום דבפרשת קדש ובפרשת והיה כי יביאך כתוב והיה לאות על ידכה, שמע מינה דבמה שהם עליו לבד מקיים המצוה. כן יש ליישב דעת הרמב"ם".

אולם, בשו"ת תשורת שי (א, תריח) לג"ר שלמה יהודה טבק מסיגעט הראה מגמרא זו, ועל פי הפוסקים הנ"ל, שאכן מצוות התפילין מתחלקת לשתיים: מצוות הקשירה ומצוות "והיו", שהיא המציאות שהתפילין מונחים על האדם (והפנה עוד לרש"י במנחות מד, א שמנה על פי הגמרא שמונה

1. התוספות במנחות ציטטו שהייתה קושרת לו תפילין בזרועו, אולם לפנינו כתוב שהייתה קושרת לו תפילין על ידו והרש"ש כתב לבאר שהייתה קושרת בהכנת התפילין "ועל ידו פירוש בשבילו", והביא ראייה מהברטנורה בשביעית ז, ג, ולדבריו אין דיון כלל בשאלת מעשה ההנחה. אולם קשה לי לפירושו מה סיבת הכפילות "קושרת לו... על ידו".

מצוות בתפילין וביניהן "וקשרתם" ו"והיו". וחולק בזה על ההבנה שהפסוקים מבארים זה את זה, אלא הם מגדירים שתי מצוות.

המהר"ם שיק (אורח חיים טו) דייק מהפסוקים הנזכרים שהגדרת מצוות התפילין למעשה היא שהתפילין יהיו מונחים על ידו וראשו, ובמציאות זו גם ללא מעשה הנחה אקטיבי יוצאים ידי חובה. ובהמשך דבריו העיר שיש מקום לומר שישנה מצוות קשירה, אולם היא אינה מעכבת למי שיכול לקשור באופן תאורטי (על דרך "כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו"), ועל פי זה קבע שאדם המוגבל ואינו יכול בפועל לקשור את תפיליו, ימצא פתרונות לקיים את מצוות הקשירה (כגון שיסייע למניח או שימנה שליח לעשיית הקשירה)².

אולם, בראשונים לא הוזכר חילוק זה במפורש, אלא אדרבה למדו שמצוות התפילין היא מתמשכת מעת ההנחה לכל משך השהייה על האדם, ולכן ההלכה היא שמברכים על תפילין גם לאחר ההנחה, כלשון הרמב"ם בהלכות ברכות (יא, ה):

"העושה מצוה ולא בירך, אם המצוה עדיין עשייתה קיימת, מברך אחר עשייתה... הרי שנתעטף בציצית, או שלבש תפילין, או שישב בסוכה ולא בירך תחלה, חוזר ומברך אחר שנתעטף אקב"ו להתעטף בציצית, וכן מברך אחר שלבש תפילין, להניח תפילין..."

ונראה להביא ראיה שהמצווה היא עצם השהייה באופן שהתפילין על הזרוע והראש, מדברי הרא"ש בפסחים (א, י) על נוסח הברכה: "להניח תפילין, להתעטף בציצית ולישב בסוכה יש בהן שיהיו והלשון מורה על כך להיות מעוטר בתפילין ולהיות עטוף בציצית ולישב בסוכה"³. הרא"ש לא הזכיר כלל שיש דין בקשירה אלא אופיה של המצווה נלמד מלשון הברכה⁴, וכשם שאין מצווה במעשה הרגעי של ההתעטפות בציצית אלא במציאות הפאסיבית, וכן בשיבה בסוכה המצווה היא השהייה הפאסיבית⁵, כך הוא גם במצוות התפילין.

2. וכך עולה מדברי רבו של המהר"ם שיק, בשו"ת **החתם סופר** (אורח חיים רא), שכתב בדרך אגב בעניני שליחות בזה הלשון:

"על דרך משל רצה הקדוש ברוך הוא שיהיו הקדשים נשחטים ושוב מצוה שיעשה ע"י הבעלים ואם נשחטה בהמה ע"י שליח בעלים הוה כמותו, שיהיו נימולים ומצוה על האב שימול ושלוחו כמותו, שנקשור תפילין בזרועינו, הנה הקשירה נוכל לעשות ע"י שליח שיקשור לי תפילין על זרועי כאילו אני קשרתי, אבל להניח על זרועו או למול ערלתו ויהי כאילו מונחים על זרוע המשלח, או ערלת המשלח נכרת, זה אינו".

3. וראה עוד לשון **הגרעק"א (מה"ת תשובה יג)**: "בציצית ותפילין מברך גם אחר הנחתם דעדיין עוסק במצותם הוי כמו קודם עשייתן... עוסק במצותם במה דלבוש".

4. ראה שבת כג, א: "מדקא מברכינן אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה שמע מינה הדלקה עושה מצוה שמע מינה".

5. אולם הרמב"ם (הלכות סוכה ולולב ו, יב) הבין את לשון הברכה כפשוטה 'לישב בסוכה', ולפיכך יש להתיישב בסוכה מיד אחר הברכה ככל דיני הברכות שההלכה היא שמברך

ולשון הרמב"ם בהלכות תפילין (ד, ז): "וכל המצות כולן מברך עליהם קודם לעשייתן, לפיכך צריך לברך על התפלה של יד אחר הנחה על הקיבורת קודם קשירתן, שקשירתן זו היא עשייתן". וכך העתיק בשולחן ערוך (כה, ח), ואין להוכיח מהביטוי ש"הקשירה היא העשייה" שכך היא הגדרת המצווה לקשור את התפילין, שכן כאמור הגדרת המצווה היא שיהיו מונחים בדרך קשירה, אלא שבכך מתקיים הכלל שאמרו חכמים שהברכה היא לפני עשיית המצווה.

ומצאתי שכדברים האלו כתב באופן פשוט הגרצ"פ (הר-צבי א, כג בסוף התשובה) מבלי להזכיר את הראשונים והאחרונים הנ"ל, אלא הוכיח את דבריו בפשיטות מהגמרא בע"ז על אותה אישה שהניחה תפילין לבעלה החבר ומהתוספות⁶, ועוד ראייה חזקה מהטור והשו"ע (ל) על היוצא לדרך בלילה שמניח תפילין אז וכשיגיע היום ימשמש בהם ויברך, ואף על פי שלילה אינו זמן תפילין לא חייבו את האדם לקשור מחדש, וכך כתב הגרצ"פ:

"אין הקשירה וההידוק חלק מן המצוה, אלא ההנחה שלאחר ההידוק בלבד, היינו שמצות הנחת תפילין היא שיהיו התפילין קשורים על ידו וראשו".

גם בשו"ת שבט הלוי (א, ח) נשאל שאלה דומה וכתב מתחילה כדבר פשוט שהמצוה אינה הקשירה, ואף תמה על דברי המהר"ם שיק הנזכרים לעיל, אך למעשה, בשבט הלוי חשש לאחרונים הסוברים שיש מצווה עצמית בקשירה ולכן אין לקשור תפילין אלא על ידי אדם שחייב בעצמו.

ד. חידוש אחי הט"ז

הט"ז (כה, ו) האריך בהגדרת מצוות התפילין וברכותיה בשם אחיו, רבי יצחק הלוי, וכתב דברים מחודשים. לדבריו, הן בתפילין של יד והן בתפילין של ראש מתקיימות שתי מצוות (בסה"כ ארבע) מן התורה:

"אחד הוא הגוף המצוה שהוא לזכרון להאמין מציאות הש"י ויחודו ויציאת מצרים ושכר ועונש ואף אם היה אוחזם בידו היה אפשר לקיים מצוה זו וע"ז נתקנה ברכת 'על מצוות תפילין'.

והשני הוא הנחת וקשירת תפילין במקומה המיוחד לה, כדכתיב וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך וע"ז נתקנה ברכה 'להניח תפילין', ולכן ציוו לתוכפם כדי שתעלה כל ברכה על שתיהן".

עליהן עובר לעשייתן: "מברך קודם שישב אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה... נמצא מקדש מעומד ומברך לישב בסוכה ויושב".

6. ראה הגהות מיימוניות (ציצית א, אות ט) שהסביר שאין שום בעיה בכך שהאישה תקשור תפילין על יד בעלה, ובעייתיות אפשרית היא ב"תיקון המצוה" דווקא, כגון עשיית ציצית או אגידת לולב, ולא בקשירת התפילין על היד.

אחי הט"ז קובע על פי הפסוקים שאכן יש שתי מצוות נפרדות: קשירה וזכירה, ומקצין את ההגדרה של מציאות התפילין המונחות על היד והראש, שאפילו אם אוחדם בידו הרי הוא מקיים את המצווה מן התורה, ואף יברך על כך!⁷

הפרי מגדים כתב בביאור דברי הט"ז (משב"ז כה, סוף ס"ק ו) שכאשר מניח תפילין של יד בלבד או של ראש בלבד מברך שתי ברכות, "להניח" על הקשירה, ו"על מצות תפילין" על "ראיית תפילין לזכור מה שכתוב בהן", כלומר באופן עקרוני אפילו אחיזה גמורה של התפילין אין צריך, כי אם המצווה מן התורה מתקיימת בראיית התפילין! אולם בפסוק מפורש שהאות צריך להיות על היד וכנראה שזהו תנאי שהתורה קבעה, שהאות יהיה על היד כדי שיוכל לראות אותו.

גם בשו"ת חכמת שלמה (סימן א; לרבי שלמה קוטש, הורפס בתוך הר המור לרבי מרדכי בנעט) הסכים לכך שיש שתי מצוות, הקשירה, והפאסיביות בזכירתם כשמונחים על היד והראש, ושתי מצוות אלו לא מעכבות זו את זו. אולם, חלק על הט"ז שמצוות הזיכרון מתקיימת כשמחזיק את התפילין בידו, וכתב ש"הוא שגיאה גדולה".

ה. קשירת הרצועות לבתים

שיטה שלישית בהבנת הפסוקים והגדרת המצווה היא שהקשירה המוזכרת אינה ההידוק על הגוף כלל, אלא חיבור הפרשיות לרצועות והקשר שבהן. המהרי"ט (אורח חיים, ז) כתב לתלמידו, רבי ישראל קאטאלוני, שמצוות התורה "וקשרתם לאות על ירך" לא נאמרה כלל על קשירת הבתים או הרצועות על היד, אלא על שלב הכנת התפילין על ידי קשירת הבית ברצועה שלו, ואכן קשירה זו אינה בכלל יום אלא בשעת העשייה (והסתמך על דברי ר"ת בתוספות מנחות לה, ב). על פי הבנה זו, ביאר שני דברים: א. פסוקי התורה. ב. נוסח ברכת התפילין.

כאמור, בפסוקים בספר דברים המצווה מנוסחת בלשון קשירה, ואילו בספר שמות אין צריך קשירה אלא שיהיו לאות על ידינו, לדבריו המצווה אינה הקשירה, כי מדובר על קשירת הרצועות לבתים! ועל כן אנו מברכים "להניח תפילין" ולא "לקשור תפילין", כי זו הגדרת המצווה שיהיו מונחים בהידוק⁸:

7. לשיטתו שתי הברכות "להניח" ו"על מצות תפילין" שייכות לשני התפילין, ועל כן הניקוד הראוי הוא בחולם, על מצוות תפילין בלשון רבים, ועוד שלשיטתו אם מניח תפילין של יד בלבד מחמת אונס או שאין לו תפילין של ראש, צריך לברך את שתי הברכות. והאחרונים הכריעו בזה כמו הרמ"א (כו, ב) שעל תפילין של יד בלחוד מברך ברכה אחת – "להניח".

8. וכן סיים גם בשבט הלוי (על פי דברי המהרי"ט): "דעת לנכון נקל על מה שתקנו לברך "להניח" תפילין ולא "לקשור", כדי להראות כי עיקר המצווה ההנחה ולא הקשירה".

"אנו מברכים להניח לאפוקי שאין מצוה לקשרם עכשיו אלא הנחתה מצוה, וקשירה שנאמר בגמרא עד שעת קשירה היינו הידוק וכריכה בזרוע שלא תשמט... תדע שהרי מקרא אחד כתוב והיו לאות על ירך ולזכרון בין עיניך ולא הזכיר בהם קשירה... כל זמן דלא מהדק אין זו הנחה שסופן לנדר ממוקמן אלא עד שעה שיהדק יפה שלא ימוטו אז הוי קיום המצוה ומברך להניח להורות שעיקר המצוה הנחתם... ובין כך ובין כך קשירה דקרא אקשר של תפילין קאי".

דברים אלו מחודשים ביותר, וכפי שכתב בשבט הלוי (שם), אין כן דעת הראשונים, והוסיף שיש לתלות ביאור זה בשני פירושים שהביא רש"י במנחות (לה, ב ד"ה קשירה תמה). הגמרא מספרת שנקרעה רצועת התפילין של אביי, ושאל את רב יוסף האם אפשר לקשור את שתי הקצוות והשיב לו שאי אפשר משום שצריך "קשירה תמה" (מדרשת לשון הפסוק "וקשר-תם"). רש"י מסביר מהי אותה קשירה תמה: פירוש ראשון הוא שקשר התפילין של ראש צריך להיות תם=נאה, ואם במשך הרצועה ישנו עוד קשר הוא פוגע בני הקשר הבלעדי, ופירוש שני הוא שהקשירה=רצועה צריכה להיות שלימה ולא קשורה. לפירוש הראשון מובן שבפסוק זה התורה מדברת על קשר התפילין, ולפירוש השני מובן שהתורה מדברת על הרצועה שצריכה להיות מהודקת.

ו. נוסח הברכה

לפי ההבנות של מצווה הקשירה, אם יש כזו, צריך להסביר את נוסח הברכה שאנו מברכים על פי תקנת אנשי כנסת הגדולה: "להניח תפילין". כמובן שאם אין מצווה ספציפית על הקשירה אלא על מציאות התפילין המונחות על האדם, הנוסח מובן מאוד, וכדברי המהרי"ט או שאר פוסקים.

ואילו אם ישנה מצווה לקשור את התפילין, ועימה מצווה נוספת שהתפילין יהיו מונחות על האדם, כשיטת המהר"ם שיק ודעימיה, יש להסביר שבחרו חכמים ברכה אחידה עם משמעות כוללת: "להניח תפילין".

אולם לפי דברי הט"ז בשם אחיו, שברכת "להניח" מכוונת במיוחד למעשה הקשירה, מדוע בחרו נוסח שאינו תואם? נראה שלדבריו רצו חכמים להדגיש שהמצווה היא המעשה הראשוני, מלבד עצם השהייה של התפילין שהיא מצווה נוספת, ובחרו את נוסח "להניח" משום שכך הוא לשון חז"ל, לעומת לשון התורה שנוקטת קשירה, וכפי שמבואר במקומות רבים:

משנה נדרים ב, ב "תפילין שאני מניח"; וכן בברייתות המובאות במנחות לז, ב; מד, א וברייטא בסוטה כב, א; ובשבת קל, א שמלכות הרשעה גזרה שכל "המניח תפילין על ראשו" יקרו עיניו והיה אלישע מניח

תפילין ויוצא לשוק; ובברכות ו, א הקב"ה מניח תפילין; ובסוכה מו, א שמברך על התפילין "כל זמן שמניחן"⁹.

ושוב מצאתי שהב"ח (כה, כ) הקשה מדוע תיקנו חכמים את הברכה בלשון "הנחה" ולא "קשירה": "וא"ת מפני מה תקנו ברכת להניח ולא לקשור תפילין כדכתיב וקשרתם... דעיקר מצות תפילין הוא שיהיו מונחים עליו כל היום ואם היה מברך לקשור הוה משמע דבמה שקושר תפילין על ידו ועל ראשו רגע אחת ואח"כ מסירן יוצא ידי חובתו לכך תקנו להניח דמשמע שיהיו מונחים עליו שעה אחת על כל פנים". כמובן שדברים אלו אינם עולים בקנה אחד עם דברי חתנו הט"ז הנזכרים לעיל.

ז. פתרונות נוספים

במקרה שאדם חולה או זקן וחלש ברמה כזו שאינו יכול להניח תפילין בעצמו ונזקק לעזרה. כפי האמור, רבים כתבו שאין מצווה מיוחדת במעשה הקשירה, ולפי זה כל עוזר יכול להניח עבורו את התפילין, גוי, אישה או קטן. אף לדעת הפוסקים שיש מצוות קשירה, ישנה גם מצווה מן התורה בכך שהתפילין מונחות על האדם ואפילו אם נעשה על ידי קוף או רובוט ללא מעשה ידי אדם כלל, ויברך על מצווה זו. עם זאת, כדי לקיים גם את מצוות הקשירה, עמלו למצוא פתרונות:

1. מסייע יש בו ממש – בתשורת שי (בתחילת דבריו שם) ביאר שכשר הדבר שאשתו תקשור על זרועו את התפילין כשהוא מסייע לה ובכך מקיים את מצוות הקשירה, ותלה זאת במחלוקת האחרונים (ט"ז על יורה דעה קצח סעיף כ לעומת נקודות הכסף שם ומגן אברהם בתחילת שמ) האם סיוע לגזיזת צפורניים על ידי גוי בשבת מהווה איסור או שמסייע אין בו ממש. ולפי זה יש להקפיד לעשות מעשה של סיוע כגון הזזת הזרוע באופן המועיל ומקל על הקושר. גם המהר"ם שיק (אורח חיים טו) קבע שאדם המוגבל ואינו יכול בפועל לקשור את תפיליו יסייע למניח.

2. שליחות במצוות הקשירה – המהר"ם שיק כתב שכאשר אי אפשר לחולה לסייע בצורה משמעותית לקשירת התפילין, יש לסמוך על כך שאפשר למנות שליח למצווה זו, ואפילו אישה או חבר ישמשו כשליח לזה. הפוסקים דנו בשתי בעיות אפשריות בדין השליחות עבור קשירת התפילין: א. לכאורה אדם מוגבל שאינו יכול לקשור בעצמו, אינו יכול

9. במקום אחר הארכתי בענין נוסח הברכות האם נצמדו ללשון התורה או ללשון הנהגה אצל חז"ל, שוב מצאתי שדן בסוגיה זו בשו"ת **בצל החכמה** (ה, קכד) וכתב שלדעת רוב הפוסקים יש ללכת אחר לשון המקרא. אולם הביא מהאריך **צבי** (פה ד"ה ומה) **והנצי"ב בהעמק שאלה** (ח אות י) שבברכות יש ללכת אחר לשון בני האדם ולא אחר לשון המקרא וראיתו העיקרית מחתימת "מקדש השבת" שלא יצא ביום טוב למרות שבלשון המקרא יום טוב נקרא שבת גם כן.

למנות שליח עבור הקשירה, שכן "כל מאי דאיהו לא מצי מעבד לא מצי משווי שליח" (קידושין כג, ב). ב. אישה שאינה מצווה על התפילין בעצמה אינה יכולה להעשות שליחה למצווה זו.

בשו"ת חכמת שלמה כתב שהכלל שהמשלח צריך להיות ראוי בעצמו הוא דווקא כשאינו ראוי מסיבה עקרונית מחמת הדין, ולא כאשר הוא מנוע מלקיים את ההלכה מחמת כאב או חולשה, ופשוט שמי שאינו יכול לכתוב בידיו יכול למנות שליח לכתובת ונתינת גט. ועוד, כיוון שהוא ראוי למצוות הקשירה על ידי אחר, אין צורך שבפועל יקיים את מצוות הקשירה, שכן "כל הראוי לבילה אין הבילה מעכבת בו". והביא שלדעת הבית מאיר (אבן העזר קיט) אדם שאינו ראוי לקיום מצווה מחמת חולשה או שאר סיבות שאינן הלכתיות, אינו שייך במצווה ואינו יכול למנות שליח. וכתב לחלק אפילו לשיטת הבית מאיר, שבנידון התפילין זו שליחות שנעשית בגופו ממש ושליח מועיל להחשיב את האדם כ"בר קשירה" (למסקנה החכמת שלמה דחה את דברי הבית מאיר, ראה ד"ה אכן ודאי¹⁰). וכתב שיברך לפני ההידוק ("על כל פנים ההנחה הוי על גופו, ושלוחו כמותו בקשירה") או שאדם אחר יברך ויוציא אותו ידי חובה.

גם המהר"ם שיק כתב שאם המוגבל אינו יכול לסייע סיוע ממשי למי שמניח עבורו את התפילין, צריך להזקק לדיני שליחות, ששלוחו של אדם כמותו, ככל הנזכר לעיל, ופסק שגם אישה יכולה להיות שליחה למצווה זו, למרות שאינה חייבת להניח תפילין בעצמה, גם היא שייכת במצווה זו ומקבלת שכר אם תניח תפילין.

הבנה זו מבוססת על כך שנשים זוכות ונשכרות על מצוות שהזמן גרמן, ויש להעיר שזו מחלוקת ראשונים לאור דברי הגמרא בחגיגה (טז, ב) שרשות לנשים לסמוך על קורבנותיהן למרות שאינן מחוייבות בכך. הר"ן (ראש השנה ט, ב) ועוד הסבירו שנשים תוקעות בשופר וכן סומכות למרות שאינן מצוות בכך, משום שגם מי שאינו מצווה ועושה נוחל שכר, ו"בכלל מצוה הן". לעומת זאת, מהגהות מיימוניות (לולב, תחילת פרק ב) משמע שהסיבה שהתקיעה הותרה להן היא כדי לעשות להן נחת רוח ולספק את רצונן, אך אין כאן "מצוה".

ויש לצדד שכבר התלמודים נחלקו בזה: בבבלי (עירובין צו, א) מסופר שמכיל בת שאול הניחה תפילין וכן אשתו של יונה הנביא הייתה מעולי רגלים, וחכמים לא מנעו זאת מהן, ואילו בירושלמי (ברכות ב, ג) "אמר רבי

10. ובשבט הלוי (א, ח) העיר על תשובת המהר"ם שיק, שמינוי השליחות במקום שאינו יכול להניח תפילין בעצמו אינו פשוט כלל, על פי דברי הבית מאיר אלו, אולם גם הוא כתב לדחות את הוכחתו של הבית מאיר כיעור"ש.

חזקיה בשם רבי אבהו: אשתו של יונה הושבה, מיכל בת כושי¹¹ מיוחו בידיה". מסתבר שאם הנשים מקבלות שכר על מצוות אלו, למרות שאינן מצוות בהן, לא היו מונעים מהם זאת, וזו שיטת הבבלי (אולם יש להסביר את המחלוקת באופן אחר, ואכמ"ל).

ח. סיכום ומסקנות

מצוות התפילין מתוארת בתורה בספר שמות ובספר דברים, וישנו ביטוי מיוחד שמופיע אך בספר דברים, שמצוות תפילין של יד היא בדרך קשירה – "וקשרתם". בספר שמות אנו מצויים שיהיה לנו "אות" על ידינו באופן סתמי. המפרשים והפוסקים דנו בשינוי לשון זה, האם ישנן שתי מצוות, אחת של קשירה ואחת של זכרון התפילין המונחות על האדם, ואחי הט"ז הרחיב נקודה זו יותר ולדעתו לכל אחת מהמצוות נתקנה ברכה מיוחדת ואפשר לקיים את מצוות הזכרון באחיזת התפילין בידיו!

אפשרות שנייה היא שמצוות התפילין אינה קשירה, ולשון התורה בדברים מבארת ומתארת את אופי המצווה שאינה מעשה אקטיבי של קשירה, אלא שיהיו התפילין קשורות על האדם.

אפשרות שלישית הוזכרה בדברי המהרי"ט והיא שהקשירה המדוברת אינה מוסבת כלל על מצוות ההנחה אלא על קשירת הרצועות לבתים.

בכל אופן, האדם יכול לברך על מצוות התפילין גם ללא מעשה הקשירה על ידו, אך לפי הסוברים שישנה מצווה כזו, יש לעשותה בעצמו או לסייע למניח לו באופן מעשי. אם דרכים אלו אינן אפשריות, באים אנו לדיני שליחות ואדם אחר מקיים עבורו את מצוות הקשירה ומוציאו ידי חובה (ונחלקו הפוסקים האם אישה יכולה לשמש במצוות תפילין כשליחה, שכן היא עצמה אינה מצווה בה, וכמובן שגוי לא שייך).

למעשה, פעמים רבות במקרה של אדם סיעודי, אין בנמצא אדם שיקשור עבורו את התפילין, והוא מטופל על ידי גוי שאינו שייך במצוות ואינו בר שליחות, וטירחה רבה היא לדאוג בכל יום ליהודי שיגיע עבור שליחות זו. נראה שאין חובה גמורה בכך, שכן כמבואר לפנינו יש בדין זה ספק ספיקא: ספק אם בכלל יש מצווה נפרדת של מעשה הקשירה, ואף אם יש מצווה כזו, שמא לא מועילה גם שליחות ישראל למצווה כזו (על פי הבית מאיר) ונמצא שגם אם שליח יעשה את מעשה הקשירה לא יועיל דבר (וראה ביחוד דעת ד, נא בהערה שגם במצוות עשה מקלים על פי ספק ספיקא ואכמ"ל), וכמדומה שכך מנהג רבים, לסמוך על המטפל הגוי בקשירת התפילין.

11. כושי=שואל, על דרך "כוש בן ימיני" וכמבואר במועד קטן טז, ב.